

Polyfarmacie bij ouderen

JULI 2013

Vzw Farmaka asbl – Onafhankelijk centrum voor geneesmiddeleninformatie

Onafhankelijke artsenbezoekers

Lic. Baitar Abdelbari
Apr. Goyen Josée
Apr. D'Hooghe Beatrijs
Dr. Apr. Lobeau Marieke
Lic. Muylle Birgit
Dr. Ir. Van den Maagdenberg
Karijn
Apr. Wouters Sofie

Ph. De Ruyck Isabelle
Dr. de Schaetzen Sybille
Dr. Devillers Catherine
Dr. Lacroix Sophie
Biol. Leroy Thérèse
Ph. Nonneman Annick
Ph. Pinckaers Nathalie
Ph. Vanvolsem Clarisse
Dr. Verhaeghen Myriam
Dr. Veys Catherine

Systematisch literatuuronderzoek
Consensusvergadering RIZIV

WZC-formularium: www.formularium.be
Geneesmiddelenbrief

Transparantiefiches BCFI

Inleiding

Context

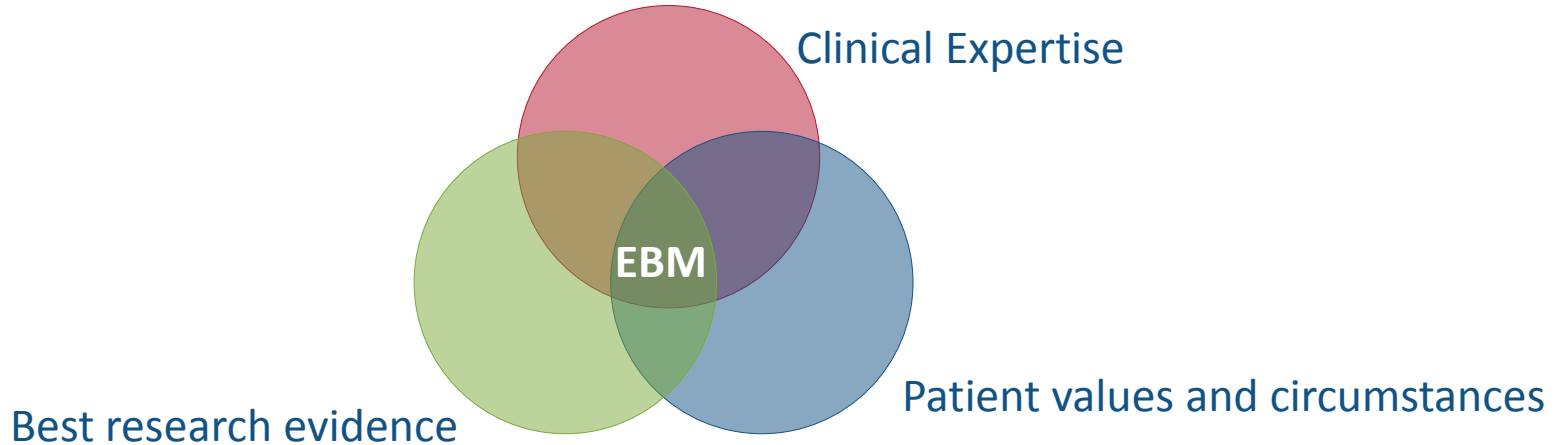
- Oudere bevolking, multimorbiditeit
- EBM richtlijnen
- Verschillende hulpmiddelen, geen consensus

Inhoud

- Schetsen van het probleem
- Hulpmiddelen bij de aanpak
- Enkele concrete voorbeelden

EBM

Evidence Based Medicine

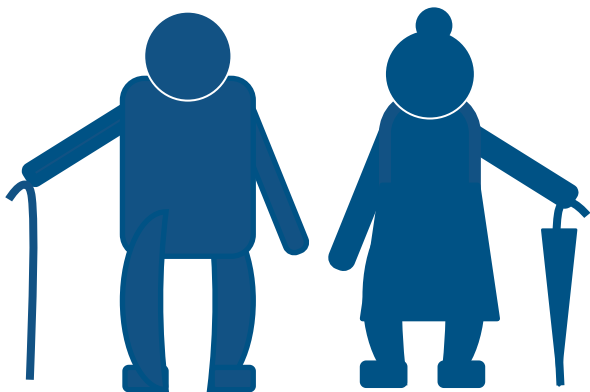

Evidence-based medicine (EBM) requires the integration of the best research evidence with our clinical expertise and our patient's unique values and circumstances

Belangrijkste bronnen

- Praktijkrichtlijnen
 - Multidisciplinaire richtlijn Polyfarmacie bij ouderen (NL) (2012)
 - Polypharmacy Guidance (UK) (2012)
- WZC formularium + Geneesmiddelenbrieven
- Advies van Belgische experts

Polyfarmacie – Inhoudstafel

Polyfarmacie

Definitie

Problematiek

Aanpak

Wie?

Hoe?

Zinvol?

Stoppen chronisch geneesmiddel

Concrete voorbeelden

Benzodiazepines

Antidepressiva

Aspirine

Anticholinergica

Besluit

Polyfarmacie:

Het (chronisch) gebruik van meerdere (5 of meer) geneesmiddelen

WZC BELGIE

of

Toediening van meer geneesmiddelen dan klinisch geïndiceerd

APPROPRIATE –
INAPPROPRIATE
PRESCRIBING

Problematiek

Polyfarmacie geassocieerd met ↗ morbiditeit en mortaliteit

- ↗ vallen
- ↘ ADL-functies
- ↗ ziekenhuisopname
- ↗ mortaliteit
- Interacties en ongewenste effecten
Gastro-intestinale last, urine-incontinentie, ↘ cognitie, verwardheid, delier,...
 - Soms ten onrechte beschouwd als ‘normaal voor de leeftijd’
 - Kan leiden tot voorschrijven van nieuwe geneesmiddelen

Opgelet voorschrijfcascade

(POLY)FARMACIE EN
VALLEN

POLYFARMACIE EN
ZIEKENHUISOPNAME

GENEESMIDDELEN EN
ZIEKENHUISOPNAME

ONGEWENSTE EFFECTEN

Systematische kritische evaluatie van het geneesmiddelengebruik

Wanneer?

- Minstens jaarlijks
- Bij sleutelmomenten vb. na ziekenhuisopname

Wie?

≥ 65 j, ≥ 5 chronische geneesmiddelen
en minimum 1 van de volgende risicofactoren:

- ↘ nierfunctie
- ↘ cognitie
- ↗ valrisico
- Signalen van ↘ therapietrouw
- Niet zelfstandig wonend

Aanpak

Hoe? Geen internationale consensus voor een specifieke methode

- **Gebruiksanalyse** → Wat neemt de patiënt? OTC? Wat is zijn/haar ervaring?
- **Medicatie-analyse** → (Impliciete en expliciete evaluatiemethodes)
 - Geneesmiddel stoppen?
 - Is er (nog) een indicatie voor het geneesmiddel?
 - Is het geneesmiddel (voldoende) werkzaam?
 - Contra-indicaties? Ongewenste effecten? Interacties?
 - Geneesmiddel aanpassen? Problemen met dosering en/of gebruik?
 - Geneesmiddel starten?
- **Behandelplan** → Wijzigingen vastleggen in nieuw behandelplan
- **Behandelgesprek** → Bespreek wijzigingen met patiënt

IMPLICIET
EXPLICIET

MAI

BEERS

START-STOPP

ONGEWENSTE
EFFECTEN

INTERACTIES

Comorbiditeit
Zorgdoelstellingen
Voorkeuren patiënt

Stoppen van een chronisch geneesmiddel

Hoe?

- Reële inname nagaan
- Één geneesmiddel tegelijkertijd verminderen en stopzetten
- Progressief verminderen (tenzij bij ernstige ongewenste effecten)
- Oog hebben voor het optreden van
 - ontweningsverschijnselen
 - heroptreden van het initiële probleem

GENEESMIDDELEN
DIE PROBLEMEN
KUNNEN GEVEN BIJ
PLOTS STOPPEN

STUDIES STOPPEN
GENEESMIDDEL

Aanpak – Zinvol?

Weinig studies met harde eindpunten

Systematische kritische evaluatie van het geneesmiddelengebruik

- ↘ farmacotherapie gerelateerde problemen
- ↘ inappropriate prescribing
- ↘ ongewenste effecten
- Mogelijk ↘ ziekenhuisopnames

Stoppen van een chronisch geneesmiddel

- Stoppen psychotropica: ↘ vallen en ↗ cognitieve functie
- Stoppen antihypertensiva: normotensie behouden in 20-85% van de gevallen

STUDIES
SYSTEMATISCHE
EVALUATIE

APPROPRIATE
INAPPROPRIATE

STUDIES STOPPEN
GENEESMIDDEL

Voorbeelden

Benzodiazepines

Antidepressiva

Aspirine

Anticholinergica

Benzodiazepines

Geen chronisch gebruik

Slaapstoornissen:

- Ongunstige risico/batenverhouding
 - Werkzaamheid niet aangetoond bij chronisch gebruik
 - Gewenning, afhankelijkheid
 - ↗ valrisico, ↗ sedatie samen met andere sedativa, ...
- Afbouw
 - Is mogelijk in geval van chronisch gebruik bij ouderen
 - ↗ cognitieve en psychomotorische functies, ↘ vallen
- Efficiënte niet-medicamenteuze hulpmiddelen (CGT)

BENZODIAZEPINES

SLAAPCYCLUS

STUDIES AFBOUW IN
WZC

NIET-
MEDICAMENTEUZE
HULPMIDDELEN

CGT

STUDIES NIET-
MEDICAMENTEUS

Antidepressiva

Depressie: enkel bij ernstige majeure depressie

- Werkzaamheid klinisch relevant indien ernstige majeure depressie
- Ongewenste effecten en risico interacties
 - Centraal neurologische
 - Serotoninerge, anticholinerge

VEILIGHEID

Aanbevelingen

- Steeds psychotherapie voorstellen
- Behandel 9-12 maand na remissie
- Geleidelijk afbouwen (min 4 weken)
- Indien R/ SSRI, 1^e keuze: sertraline
- indien R/ TCA, 1^e keuze: nortriptyline

Aspirine

Niet aanbevolen in primaire preventie

In secundaire preventie: 75-100 mg/d voldoende

- Primaire preventie:
risico/batenverhouding onduidelijk
- Secundaire preventie:
lagere dosis even werkzaam als hogere dosis

Aanbevolen bij

- Secundaire preventie
- Primaire preventie indien type-2 diabetes en ≥ 1 andere CV risicofactor
- Chronische VKF: mogelijk alternatief indien contra-indicatie voor anticoagulantia

PRIMAIRE
PREVENTIE

PRIMAIRE
PREVENTIE DIABETES

CHA₂DS₂-VASC

Anticholinergica

Zoveel mogelijk te vermijden

- Centrale en perifere ongewenste effecten
- Ouderen
 - Gevoeliger aan centrale ongewenste effecten
 - Verergering van cognitieve achteruitgang
 - Hoger risico van interacties, vooral met andere middelen met anticholinerge werking

ANTICHOLINERGICA

VEILIGHEID

Indien nodig

- Dosis zo laag mogelijk (start met $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ van de normale dosis)
- Traag opbouwen, wees waakzaam voor ongewenste effecten

Contra-indicatie: kwetsbare ouderen

Besluit ...

- **Polyfarmacie is geassocieerd met een verhoogde morbi-mortaliteit**
- **Systematische evaluatie van het geneesmiddelengebruik**
 - Risicopersonen
 - Verschillende hulpmiddelen ter beschikking (expliciet – impliciet)
 - Enkele richtlijnen te respecteren bij het stoppen van 1 of meerdere geneesmiddelen
- **Voorbeelden van te evalueren geneesmiddelen**
 - Benzodiazepines: geen chronisch gebruik
 - Antidepressiva - depressie: enkel bij ernstige majeure depressie
 - Aspirine: niet aanbevolen in primaire preventie
75-100mg voldoende in secundaire preventie
 - Anticholinergica: zoveel mogelijk vermijden

Annex

Annex – Inhoudstafel

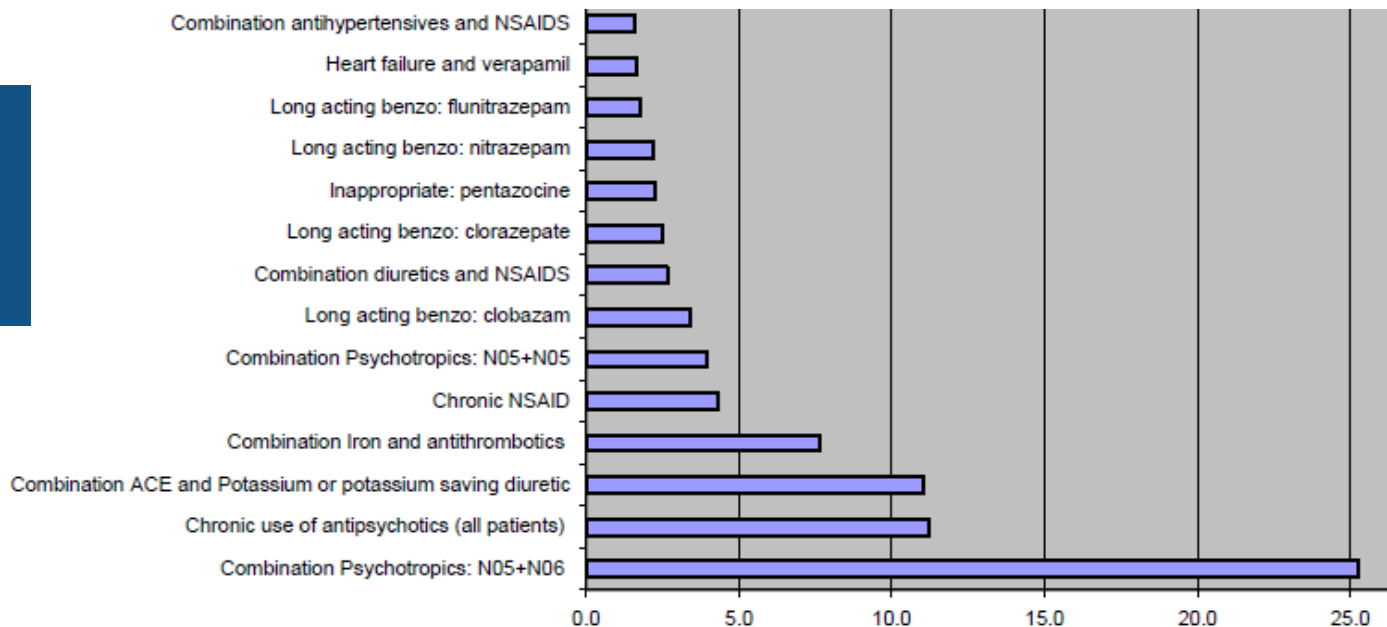
(In)Appropriate	Aanpak	Benzodiazepines	ASA
Problematiek	Impliciet/expliciet	Nut – Risico's	Primaire preventie
Vallen	MAI	Afbouw - Studie	Diabetes
Ziekenhuisopname	Beers	Niet-medicamenteus	CHA ₂ DS ₂ -VASC
Veiligheid	START - STOPP	Slaapcyclus	Anticholinergica
Ong. effecten- Cascade	Evaluatie - Studies	CGT	Geneesmiddelen
Drug - disease	Stop- Studies	CGT - Studies	Veiligheid
Farmacodynamisch	Stop - Geneesmiddelen	Antidepressiva	
Farmacokinetisch		Veiligheid	
QT			WZC België

Geneesmiddelengebruik in Belgische WZC

Bednurse Criteria: Prevalence of patients scoring on individual items (N=1730)

Bednurse Criteria : Prevalence of patients scoring on individual items (N=1730)

83% van de bewoners
nemen
≥ 5 geneesmiddelen

Percentage of residents using the class of medication

N05 = benzodiazepines en antipsychotica
N06 = antidepressiva

Appropriate - Inappropriate

Kwaliteit van voorschrijven (bij ouderen)

- **Appropriate prescribing**
 - Duidelijke op evidentie gebaseerde indicatie
 - Door de meeste ouderen goed verdragen
 - Gunstige kosten-batenverhouding
 - Rekening houdend met de karakteristieken van de patiënt (voorkeuren, levensverwachting,...)
- **Inappropriate prescribing**
 - Risico's bij het gebruik groter dan de te verwachten voordelen
 - Even efficiënte maar veiliger alternatieven beschikbaar

Geneesmiddelen en vallen

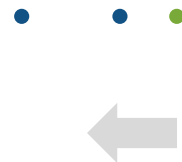
Valrisico

OR = 1,72 indien 3 – 4 geneesmiddelen (95%BI 1,09 – 2,71)

OR = 1,80 indien ≥ 5 geneesmiddelen (95%BI 1,02 – 3,19)

- x 2,4 tot 4,5 indien ≥ 2 psychotropica versus 1 psychotropicum
- x 2,37 indien ≥ 2 centraal werkende geneesmiddelen (o.a. benzodiazepines, andere sedativa, antidepressiva, narcotische analgetica)

Polyfarmacie en ziekenhuisopname

Polyfarmacie geassocieerd met een hoger risico van ziekenhuisopname wegens ongewenst effect

- OR= 2,85 indien 5-8 geneesmiddelen (95%BI 1,03 - 7,85)
OR= 3,90 indien ≥ 9 geneesmiddelen (95%BI 1,43 - 10,61)

Aantal geneesmiddelen = onafhankelijke risicofactor voor ziekenhuisopname wegens ongewenst effect

Ziekenhuisopname door geneesmiddelen

Pirmohamed 2004

Design	Populatie	N/n	Duur	Eindpunten	Resultaten
Obs. prosp.	> 16 jaar opgenomen in 2 ziekenhuizen Mediaan 76j UK	18820	6 maand	Opname te wijten aan ongewenst effect	6.5%, waarvan 72% vermijdbaar
				Betrokken geneesmiddel	Diuretica 27% Lage dosis acetylsalicylzuur 18% NSAID's 12% Warfarine 10.5% Interacties 16.6%

Leendertse 2006 – HARM

Design	Populatie	N/n	Duur	Eindpunten	Resultaten
Obs.	Volwassenen acuut opgenomen in 21 ziekenhuizen NL	12793	40 evaluatie -dagen	Opname te wijten aan ongewenst effect	6%, waarvan 46% vermijdbaar
				Betrokken geneesmiddel bij vermijdbare opname	Geneesmiddelencombinatie 29.8% Anti-aggregantia 8.7% - anti-Vit K 6.3% NSAID's 5.1%
				Reden vermijdbare opname	Gastro-intestinale bloeding 14.5% Cardiovasculair 10.5% Respiratoir 7.8%

Ongewenste effecten...

... die kunnen leiden tot behandeling met een nieuw geneesmiddel

Symptoom	Oorzakelijk geneesmiddel	Cascade
Constipatie	Opioiden, anticholinergica , ijzer, calcium, antacida (aluminium), calciumantagonisten (vooral verapamil)	R/Laxativa
Ulcus en/of GI bloeding	NSAID, ASA, SSRI, duloxetine, venlafaxine, bisfosfonaten	R/PPI
Urine-incontinentie	Diuretica, sedativa, cholinesterase-inhibitoren	R/Anticholinergica
Cognitieve achteruitgang	Sedativa, anticholinergica	
Verwardheid, delier	Anticholinergica, antihistaminica, antiparkinson, antipsychotica, benzodiazepines, theofylline, digoxine, corticosteroiden, morfine-derivaten	
Vallen	Sedativa, geneesmiddelen die orthostatische hypotensie veroorzaken (antihypertensiva, diuretica, nitraten, opioïden, antiparkinson)	
Droge mond	Anticholinergica, benzodiazepines, PPI, morfine-derivaten	

Interacties: drug - disease

→ verergering van de symptomen van de onderliggende aandoening

Aandoening	Geneesmiddel	Gevolg
Hartfalen	Glitazon Tricyclisch antidepressivum NSAID	↗ hartfalen
Dementie	Anticholinergica	Delier
COPD	Opioïden	Ademhalingsdepressie
Nierinsufficiëntie	NSAID	↗ nierinsufficiëntie
Prostatisme	Anticholinergica	Urineretentie

Niet-exhaustieve lijst

GENEESMIDDELEN ↗ QT

Farmacodynamische interacties

Werking op hetzelfde “systeem” (receptor, eindorgaan)
Gewenst of niet, synergistisch of antagonistisch

Ongewenst effect	... door combinatie van
Bloedingsrisico	Anticoagulantia
	Antiaggregantia
	NSAID
↗ K ⁺	ACE-I, sartanen, K-sparende diuretica
	NSAID
	Heparine
↘ Nierfunctie	ACE-I, sartanen
	NSAID

Niet-exhaustieve lijst

Farmacokinetische interacties

Inhibitoren

- De meeste **SSRI**
- **Antimycotische** azoles en terbinafine
- **Macroliden** (clarithro-, erythro-, telithromycine)
- **Antiarritmica** (amiodarone, propafenon)
- **Ca-antagonisten** (diltiazem, verapamil, nocardipine)
- **Pompelmoes, pomelo**

Niet-exhaustieve lijsten

Inductoren

- De meeste **anti-epileptica**
- **Tuberculostatica** (rifampicine, rifabutine)
- **Sint-Janskruid**

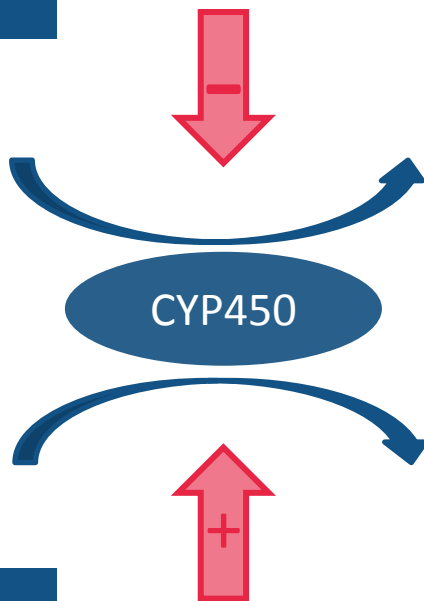
Concentratie geneesmiddel ↗

Middelen met nauwe therapeutische marge

- Amiodarone, flecaïnide
- Carbamazepine, valproaat
- Clozapine, levothyroxine
- Theophyline

Orale anticoagulantia
(uitz. dabigatran: P-glycoproteïne)

Concentratie geneesmiddel ↘

QT verlenging

Ritmestoornis meestal indien combinatie risicofactoren

- Medicamenteuze + niet-medicamenteuze risicofactoren
- Combinatie geneesmiddelen die QT verlengen
- QT-verlengend geneesmiddel + enzyminhibitor, bradycardie-inducerend middel (ivabradine, cholinesterase-inhibitoren, sotalol) of elektrolytstoornissen

Risicofactoren

65 jaar, vrouw, hartaandoening (hartfalen, ischemie, bradycardie, 2^e of 3^e graad AV block), electrolietstoornissen (hypokaliemie, hypomagnesemie), congenitale QT verlenging

Anti-arritmica	Vooraf disopyramide, quinidine, sotalol
Antiemetica	Domperidon (opgelet bij > 30 mg/j), ondansetron (vooral hoge doses IV)
Antipsychotica	Vooraf droperidol, pimozide, sertindol en haloperidol in hoge doses
Antidepressiva	Tricyclische antidepressiva (vooral indien overdosis), citalopram et escitalopram
Anti-infectieuze middelen	Erythromycine (vooral IV), azithromycine, clarithromycine, telithromycine, moxifloxacin (in mindere mate ook met levofloxacin en ofloxacin)

Niet-exhaustieve lijst

Impliciete en expliciete hulpmiddelen

Complementair

Impliciet

MAI

- Gebaseerd op oordeel van de clinicus
- Lijst van open vragen
- Voordelen
 - Houdt rekening met eigenheid van de patiënt
- Nadelen
 - Goede toepassing hangt af van kennis van de voorschrijver

Expliciet

BEERS

STOPP – START

- Gebaseerd op strikte criteria
- Lijsten van geneesmiddelen, met advies rond voorschrijven bij bepaalde pathologieën
- Voordelen
 - Duidelijk advies
- Nadelen
 - Weinig flexibel
 - Houdt geen rekening met de patiënt (karakteristieken/voorkeuren)

MAI – Medication Appropriateness Index

Aanpak

- Is er een verantwoorde **indicatie** voor het geneesmiddel?
- Is het geneesmiddel **doeltreffend**, is de keuze correct?
- Is de **dosis** juist?
- Zijn de **toedieningsweg** en de **frequentie** correct?
- Zijn er klinisch significante geneesmiddelen**interacties**?
- Is er een **contra-indicatie** voor het geneesmiddel (vanwege comorbiditeit)?
- Zijn de toedieningsweg en de frequentie **praktisch** voor de patiënt?
- Is er een **dubbele therapie**?
- Is de behandelings**duur** correct?
- Is er een **kosteneffectiever** geneesmiddel beschikbaar?

Houdt geen rekening met

- Ongewenste effecten
- Therapietrouw
- Underprescribing

Beers

aanpak

Organ System/ Therapeutic Category/Drug(s)	Recommendation, Rationale, Quality of Evidence (QE) & Strength of Recommendation (SR)
<i>Central Nervous System</i>	
Benzodiazepines <i>Short- and intermediate-acting:</i> ■ Alprazolam■ Estazolam■ Lorazepam■ Oxazepam■ Temazepam■ Triazolam <i>Long-acting:</i> ■ Chlorazepate■ Chlordiazepoxide■ Chlordiazepoxide-amitriptyline■ Clidinium-chlordiazepoxide■ Clonazepam■ Diazepam■ Flurazepam■ Quazepam	Avoid benzodiazepines (any type) for treatment of insomnia, agitation, or delirium. Older adults have increased sensitivity to benzodiazepines and decreased metabolism of long-acting agents. In general, all benzodiazepines increase risk of cognitive impairment, delirium, falls, fractures, and motor vehicle accidents in older adults. May be appropriate for seizure disorders, rapid eye movement sleep disorders, benzodiazepine withdrawal, ethanol withdrawal, severe generalized anxiety disorder, periprocedural anesthesia, end-of-life care. <i>QE = High; SR = Strong</i>

- Houdt geen rekening met onderprescribing
- Niet noodzakelijk conform met Belgische richtlijnen/geneesmiddelen

START-STOPP

STOPP = Screening Tool of Older Person's potentially inappropriate Prescriptions (≥ 65 ans)

Centraal zenuwstelsel en psychofarmaca

Langwerkende
benzodiazepinen
(chloordiazepoxide,
flurazepam, nitrazepam,
chlorazepinezuur, diazepam)

Bij gebruik > 1 maand

Verhoogd risico op verlengde sedatie,
verwardheid, balansverslechtering,
vallen

START = Screening Tool to Alert doctors to Right Treatment

Cardiovasculair

Orale anticoagulantia

Bij chronisch voorkamerfibrillatie

Acetylsalicylzuur

Bij chronisch voorkamerfibrillatie indien orale anticoagulantia
gecontra-indiceerd zijn

- Niet noodzakelijk conform met Belgische richtlijnen/geneesmiddelen
- Update voorzien 2013

Polyfarmacie – Aanpak

NHG 2012

Design	Populatie	Interventie	N/n	Eindpunten	Resultaten
SR (RCT's)	> 65 j > 5 <i>geneesmiddelen</i>	Geneesmiddelen evaluatie in de apotheek/huisartspraktijk. Apotheker steeds betrokken	15/10454	Farmacotherapie gerelateerde problemen	Daling
				Ziekenhuisopname	Niet eenduidig
				Levenskwaliteit	Geen effect
				Mortaliteit	Geen effect

Patterson 2012

Design	Populatie	Interventie	Duur	Eindpunten	Resultaten
SR (RCT's)	> 65 j > 1 <i>chronische pathologie</i>	Interventies gericht op appropriate prescribing vs gebruikelijke zorg	N=10	Ongewenste effecten	Daling
				Ziekenhuisopname	Niet eenduidig
				MAI score	Gemiddeld verschil -3.88 (IC95% -5.40 à -2.35) in het voordeel van de interventie
				Inappropriate medication vlgs Beers	NS

Stoppen van geneesmiddelen

Ostini 2011

Design	Populatie	Interventie	N/n	Resultaten
SR		Stoppen van benzodiazepines, diuretica en andere antihypertensiva, antipsychotica bij dementie Diverse interventies	15/10454	Effectief: - Patiënt actief betrokken- Schriftelijke herinneringen aan voorschrijvers- Voorlichtingsmateriaal voor patiënten- Direct consultcontact tussen patiënt en voorschrijver

Iyer 2008

Design	Populatie	Interventie	N/n	Eindpunten	Resultaten
SR (RCT's en obs)	> 65 j > 1 chronische pathologie	Stoppen van psychofarmaka	N=16 n=1184	Cognitie Valincidenten	SS ↗ SS ↘
		Stoppen van antihypertensiva	N=9 n=7188	Normotensie behouden Mortaliteit (5j)	20% - 85% NS
		Stoppen van diuretica	N=4 n=448	Afbouwen gelukt	Meerderheid van de patiënten zonder hartfalen

Stoppen van geneesmiddelen

Garfinkel 2010

Design	Populatie	Interventie	N/n	Eindpunten	Resultaten
RCT	<i>Thuiswonende ouderen</i>	Good Palliative – Geriatric Practice algoritme	n=70	Aantal geneesmiddelen	Gemiddeld -4,4 geneesmiddelen/ouder
				Herstart wegens heroptreden klachten/indicatie	2% van de geneesmiddelen
				Globale gezondheidsverbetering (zelfrapportage)	88% meldt verbetering
				Overlijden of ongewenste effecten	NS

Stoppen van specifieke geneesmiddelen

Opgelet voor ontwenning of plots verergeren van de aandoening bij stoppen van

Cardiovasculair	• Middelen tegen angor (β-blokkers in het bijzonder)• Antihypertensiva (clonidine en methyldopa in het bijzonder)• Ace-inhibitoren en diuretica bij hartfalen
Hormonaal	• Glucocorticoïden aan hoge doses en na lang gebruik
Urogenitaal	• Anticholinergica
Zenuwstelsel	• Anticonvulsiva (gabapentine in het bijzonder)• Antidepressiva• Antiparkinsonmiddelen• Antipsychotica• Benzodiazepines• Cholinesterase-inhibitoren

Benzodiazepines

Winst...

- Snelle werking
- ↗ totale slaapduur: 1/2u - 1u per nacht

... maar beperkt

- ↘ inslaapduur: 5 min (PSG) tot 15 min (zelfrapportering)
- niet meer werkzaam na 1 – 2 w
- Geen gegevens over het functioneren overdag

Risico's

- Korte termijn: residueel effect (hangover), hoofdpijn, duizeligheid, nausea, moeheid, ongevallen incl. vallen, paradoxale reacties bij ouderen
- Lange termijn: cognitie
- Interacties: alcohol en middelen die het centraal zenuwstelsel onderdrukken
- Tolerantie – Afhankelijkheid – Ontwenning

Veranderingen slaappatroon:

- ↗ lichte slaap, ↘ REM-slaap en diepe slaap

Afbouw van benzodiazepines bij ouderen

Habraken 1997

Design	Populatie	Interventie	n	Eindpunten	Resultaten	Design
RCT	<i>Gemiddeld 84 jaar WZC Belgium</i>	Geleidelijk vervangen benzo door placebo vs verderzetten benzo	55	Interventie 5 w	Slaapkwaliteit(AR)	Vergeleken met begin, \searrow slaapkwaliteit in de afbouwgroep tijdens afbouwen Verbetering na afbouwperiode
				Follow-up 1 j	Dervingsverschijnselen(AR)	Niet significant
					Dagelijks functioneren na 6 m (verpleging)	Afbouw: 1 persoon op 3 verbetert Controle: 1 persoon op 3 gaat achteruit 2x meer achteruitgang in controlegroep
					Mentaal functioneren en dagelijkse activiteiten na 1 jaar (verpleging)	Beter in afbouwgroep*
Emotioneel en sociaal functioneren	Niet significant					

AR = auto-rapport

Verpleging = observatie door verpleging

* In de afbouwgroep neemt 2/3 na 1 jaar nog placebo, 1/3 neemt hoofdzakelijk terug hypnoticum

Insomnia ouderen– Niet-medicamenteuze hulp

Informereren van patiënt

Eerste 4 uur

Ouderen

- Minder uren
- Minder diep
- Frequenter ontwaken
- Vroeger ontwaken

Slaap = natuurlijk gevolg van ontspanning

Hypnotica

- Ongewenste effecten
- ↘ diepe slaap en REM-slaap

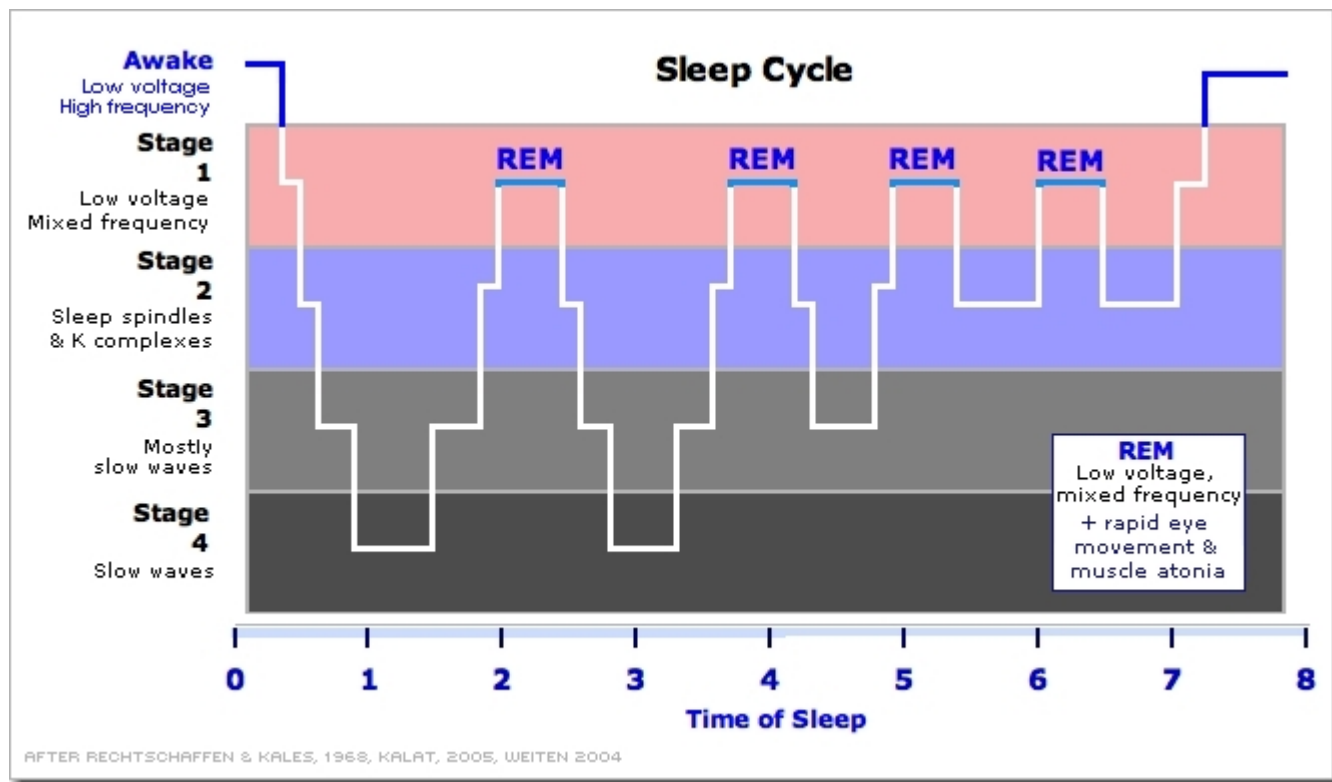
Slaaphygiëne

Steeds op hetzelfde tijdstip opstaan
Vermijden om lang wakker te liggen in bed
Het bed dient alleen om te slapen of te vrijen
Vermijden van dutjes overdag
↘ alcohol, cafeïne, hypnotica
Geen zware maaltijden vóór het slapengaan
Slaapkamer: temperatuur, verluchting, verduistering
Geen inspannende activiteiten enkele uren voor het slapengaan
Lichte beweging in de vooravond kan wel
Lichamelijke activiteit overdag is gewenst

Stimuluscontrole

Pas gaan slapen wanneer men zich slaperig voelt
Indien niet in slaap na 10-20 minuten
→ andere kamer
nuttige, ontspannende of vervelende activiteit (op voorhand aan denken)
Pas terug naar bed als men zich slaperig voelt
Indien nodig procedure herhalen
Volhouden gedurende 3 weken

Slaapcyclus

Insomnia - CGT

Werkzaamheid aangetoond

- Volwassenen en ouderen
- Combinatie van technieken, steeds educatieve en motivationele component
- Matige tot grote verbetering t.o.v. controlegroep
- Geen aanwijzingen dat bepaalde technieken beter werken dan andere
- Versus hypnotica: minstens evenveel effect, en effect beter behouden op langer termijn

Tijdelijk combineren met hypnotica? (RCT's)

- Kan op korte termijn werkzamer zijn dan monotherapie
- Op lange termijn kunnen hypnotica het effect van CGT verminderen

Insomnia ouderen– Niet-medicamenteuze hulp

Interventie	Duur	Populatie	Eindpunt	Effect	N/n
MA CGT	Studies max 1 jaar	Ouderen gemiddeld 66 jaar	Inslaapduur	Niet-significant	6/282
			WASO (ZR en PSG)	SS tot 3 mnd (↘ 20-30 min)	
			Totale slaapduur	Tegenstrijdige bevindingen	
			Slaapefficiëntie	Gemiddeld scoreverschil: 2,8 Groter effect interventie	
MA Restrictie vs Controle of placebo niet-med		Ouderen Gemiddeld ≥ 60 jaar	Meerdere criteria waarvan Inslaapduur, Totale duur, efficiëntie, WASO, ...	Matig tot groot	3/254
MA CGT (kort of lang, indiv of groep) vs Wachlijst of placebo nt-med of placebo med				Groot	7/316

MA = Meta-analyse; RCT = randomised controlled trial = Gerandomiseerd gecontroleerd onderzoek

CGT = Cognitieve Gedragstherapie; Indiv = individueel

Slaapefficiëntie berekend met de slaapefficiëntie-index (SEI) = het aantal uren effectieve slaap wordt gedeeld door het aantal uren dat men in bed doorbrengt, en vermenigvuldigd met 100. Doorgaans voldoende slaapefficiëntie = een SEI van 80 tot 90

WASO = wake after sleep onset (totale tijd dat de patiënt wakker ligt tussen het moment dat hij in slaap is gevallen en de laatste keer wakker worden); ZR = zelfrapportering; PSG = polysomnografie

N = aantal gerandomiseerde en gecontroleerde studies (RCT) voor een meta-analyse; n = totaal aantal patiënten voor deze RCT's

Insomnia ouderen– Niet-medicamenteuze hulp

Interventie	Duur	Populatie	Eindpunt	Effect	n
RCT CGT kortdurend (2 sessies 45 min) vs Informatieoverdracht	4 wk behandeling	Ouderen gemiddelde lft 70 jaar	Remissie	Statistisch significant 53% patiënten CGT vs 17%	35
RCT CGT (slaapmedicatie niet wijzigen tijdens interventie) vs Placebo biofeedback		50-85 jaar slapeloos ondanks chronisch gebruik slaapmedicatie	Inslaapduur	Matig 19 CGT vs 31 min	47
			WASO	Matig 26 CGT vs 38 min	
			Slaapefficiëntie	Groot 87% CGT vs 79%	
			Functioneren overdag	Niet significant	

RCT = randomised controlled trial = Gerandomiseerd gecontroleerd onderzoek

CGT = Cognitieve Gedragstherapie

Slaapefficiëntie berekend met de slaapefficiëntie-index (SEI) = het aantal uren effectieve slaap wordt gedeeld door het aantal uren dat men in bed doorbrengt, en vermenigvuldigd met 100. Doorgaans voldoende slaapefficiëntie = een SEI van 80 tot 90

WASO = wake after sleep onset (totale tijd dat de patiënt wakker ligt tussen het moment dat hij in slaap is gevallen en de laatste keer wakker worden); ZR =

zelfrapportering; PSG = polysomnografie

n = totaal aantal patiënten

Insomnia ouderen– Niet-medicamenteuze hulp

Buyse 2011

Design	Populatie	Interventie	n	Duur	Eindpunten	Resultaten
RCT	<i>Gemiddeld 72 j</i>	Korte gedragsinterventie (↘ tijd in bed , zelfde u opstaan, in bed enkel indien moe, in bed blijven enkel indien slapen) vs informatie over slaap	82	3w behandeling, evaluatie na 4 w	Subjectief : slaapkwaliteit, inslaapduur, WASO, slaap efficiëntie	SS beter met gedragstherapie
					Pittsburgh Sleep Quality Index	SS beter met gedragstherapie
					Parameters volgens PSG	NS

Morgan 2012

Design	Populatie	Interventie	n	Duur	Eindpunten	Resultaten
RCT	<i>55-87 j</i>	CGT self-help vs slaaphygiene	193		Pittsburgh Sleep Quality Index	SS beter met GT matig effect

WASO = wake after sleep onset (totale tijd dat de patiënt wakker ligt tussen het moment dat hij in slaap is gevallen en de laatste keer wakker worden)

Antidepressiva – Veiligheid

	Tricyclische antidepressiva	SSRI
Ongewenste effecten	Suiciderisico Ongewenste neuropsychiatrische effecten, o.a. sedatie Daling van de convulsiedrempel Dervingsverschijnselen bij stoppen	
	Anticholinerge (en serotoninerge) Ritmestoornissen, QT verlenging Orthostatische hypotensie (Seksuele problemen) (Hyponatremie)	Serotoninerge (en anticholinerge) Seksuele problemen Gastro-intestinale: ook gastro-intestinale bloedingen Centraal neurologische: o.a. extrapiramidale effecten Hyponatremie QT verlenging (es)citalopram – (andere SSRI?)
Contra-indicaties	Gesloten hoek glaucoom Ritmestoornissen, infarct	
Interacties	Geneesmiddelen met anticholinerge effecten Bepaalde tricyclische zijn substraat van P450 ANTICHOLINERGICA	Geneesmiddelen met serotoninerge effecten (dextromethorfan, tramadol, triptanen, MAO-I,...) NSAID, ASA, antitrombotica Diuretica, antipsychotica Sommige SSRI inhiberen P450 • Fluoxetine, fluvoxamine: ↗ effect Vit K antag. • Andere SSRI: vermoedelijk ↗ effect Vit K antag.

ASA – Werkzaamheid – Primaire preventie

Chevalier 2012 (Sheshasai 2012)

Design	Population	Intervention	N/n	Duration	Endpoints	Results
MA of RCTs	<i>Mean age 57 Without previous coronary ischemia or stroke</i>	ASA vs pla	9/102621	Mean 6 y	Coronary events (prim)	NS
					Serious bleeding (prim)	OR=1.31 (95%CI 1.14-1.50) NNH=73/6y
					Non-fatal MI (sec)	OR=0.80 (95%CI 0.67-0.96) NNT= 162/6y NS in studies after 2000*
					Global mortality (sec)	OR=0.94 (95%IC 0,88-1,00) NS
					Fatal MI (sec)	NS
					Stroke (sec)	NS
					CV events (sec)	NS
					All bleedings (sec)	OR=1.7 (95%CI 1.17-2.46)

*Betere controle van andere CV risicofactoren (hypolipidemiërende middelen, antihypertensiva, rookstop, hygiëno-diëtische maatregelen)
OR=0,98 (IC à 95% de 0,84 à 1,14).

ASA – Werkzaamheid – Diabetes

Trialists collaboration 2002

Design	Population	Intervention	n	Duration	Endpoints	Results
MA of RCTs	<i>High risk, including diabetes</i>	ASA vs control	4961		Vascular events	NS

De Berardis 2009

Design	Population	Intervention	n	Duration	Endpoints	Results
MA of RCTs	<i>Diabetes, No pre-existing cardiovascular disease</i>	ASA vs placebo or no treatment	9584		Major cv events	RR=0.90(95%CI0.81-1.00) NS
					Cardiovascular mortality	RR=0.94(95%CI0.72-1.23) NS
					All cause mortality	RR= 0.93 (95%CI 0.82-1.05) NS

CHA₂DS₂-VASC

Evalueert het risico van CVA of systemisch embol bij een patiënt met VKF

Risicofactor		Punten
Congestive heart failure	Hartfalen	1
Hypertension	Hypertensie	1
Age	65-74	1
	≥ 75	2
Diabetes	Anamnese diabetes	1
Stroke	Voorgeschied CVA, TIA, perifere embolie	2
Vasculopathy	Vaatlijden	1
Sex	Vrouw	1

Score	Risico	Therapie
0	laag	Geen therapie bij voorkeur, of aspirine
1	matig	Vit K antag (INR 2.0 - 3.0) bij voorkeur, of aspirine (voorkeur patiënt)
≥2	Matig of hoog	Vit K antag. (INR 2.0 - 3.0)

Anticholinergica

Spijvertering	Butylhyoscine, ranitidine, cimetidine, loperamide
Urinair	Behandeling van urge incontinentie
Respiratoir	Ipratropium, tiotropium
Neuro	Behandeling van ziekte van Parkinson Antidepressiva: vooral TCA, sommige SSRI (paroxetine) en MAO-I, mirtazapine, trazodon Antipsychotica: vooral fenothiazines (prothipendyl, levomepromazine), clozapine, haloperidol, olanzapine, pimozide, risperidon, quetiapine Anti-epileptica: carbamazepine, oxcarbazepine
Musculair	Baclofen, tizanidine
CV	Disopyramide
Pijn	Nefopam
Allergie	Antihistaminica: vooral promethazine, difenhydramine, chloorfenamine, cetirizine, loratadine, meclozine, hydroxyzine, clorpromazine

Anticholinergica – Veiligheid

Centrale ongewenste effecten	Duizeligheid en hoofdpijn; slapeloosheid; verwardheid, desorientatie, visuele hallucinaties, delier Geheugenproblemen; agitatie, irritabiliteit, agressiviteit
Perifere ongewenste effecten	Droge ogen, mydriase, visusstoornissen door accommodatiestoornissen, soms gesloten-hoek glaucoom Droge mond, dyspepsie, misselijkheid, constipatie Mictieproblemen, urineretentie; \searrow transpiratie Voorbijgaande bradycardie gevolgd door tachycardie, hartfalen
Risicopatiënten	Ouderen: gevoeliger aan centrale effecten Patiënten gevoelig aan urineretentie (prostaathypertrofie, ...) Problemen met intestinale transit Nauwe iridocorneale hoek Cardiale geleidingsstoornissen
Contra-indicaties	Gesloten hoek glaucoom Gastro-oesofagale-reflux, pylorusstenose, ernstige colitis ulcerosa, intestinale atonie
Interacties	Additief anticholinerg effect bij associaties

ANTICHOLINERGICA

Referenties

- AGS (2012). American Geriatrics Society. American Geriatrics society Updated Beers Criteria for Potentially Inappropriate Medication Use in Older Adults 2012. *JAGS*, DOI: 10.1111/j.1532-5415.2012.03923.x
- Anthierens S. (2010). *BMC Family Practice* 2010, 11:65
- Barker MJ. Et al. (2004). Cognitive effects of long-term benzodiazepine use. *CNS Drugs* 2004;18:37-48
- Barry P.J. et al. (2007). START (screening tool to alert doctors to the right treatment)-an evidence-based screening tool to detect prescribing omissions in elderly patients. *Age and Ageing* 2007;36:632-638.
- BCFI (2006). Overschakelen van de ene specialiteit naar de andere: enkele commentaren. *Folia Pharmacotherapeutica*, Februari 2006, 33, pp.15-16.
- BCFI (2011). Aanpak van urine-incontinentie. *Transparantiefiche* 2011
- BCFI (2013). Gecommentarieerd Geneesmiddelen Repertorium www.bcfi.be
- Boland B. et al. (2007). Aanbeveling voor goede medische praktijkvoering. Globaal cardiovasculair risicobeheer. *Huisarts Nu* september 2007; 36(7)

- Buscemi N. et al. (2005). Manifestations and Management of Chronic Insomnia in Adults. Evidence Report/Technology Assessment No. 125. *AHRQ Publication* No. 05-E021-2. June 2005
- Buysse DJ. Et al. (2011). Efficacy of brief behavioral treatment for chronic insomnia in older adults. *Arch Intern Med* 2011;171:887-95
- Campbell CL et al. (2007). Aspirin dose for the prevention of cardiovascular disease: a systematic review. *JAMA* 2007;297:2018-24
- Chevalier P. (2012). Heeft aspirine nut in primaire preventie? *Minerva* 2012; 11(3): 28-29. <http://www.minerva-ebm.be/nl/article.asp?id=2167>
- CKS (2009). Clinical Knowledge Summaries. Incontinence – urinary, in women. Update June 2009. www.cks.nhs.uk
- Dalleur O. et al (2012) Updated Beers Criteria: Greater applicability to Europe? *JAGS* 2012 0:1-2.
- De Vries et al (2006). *Farmacotherapie op Maat*, 2006
- Declercq T. et al. (2006). *Recommandation de Bonne Pratique. Insomnie: Recommandation en première ligne de soins*. SSMG 2006
- Fournier J. et al. (2010). Antidepressant drug effects and depression severity: a patient-level meta-analysis. *JAMA*, 303, pp.47-53.

- Garfinkel D. et al. (2010). Feasibility study of a systematic approach for Discontinuation of Multiple Medications in Older Adults. *Arch Intern Med* 2010, vol 170 (NO.18), oct 11, p 1648-1654.
- Germain A. et al. (2006). Effects of a brief behavioral treatment for latelife insomnia: preliminary findings. *J Clin Sleep Med* 2006; 4:403-6.
- Glass J. et al. (2005). Sedative hypnotics in older people with insomnia: meta-analysis of risks and benefits. *BMJ* 2005;331:1169-73.
- Graziano O. et al. (2002). Adverse Drug Reactions as Cause of Hospital Admissions: Results from the Italian Group of Pharmacoepidemiology in the Elderly (GIFA). *JAGS* 50:1962–1968, 2002
- Habraken H. et al. (1997). Gradual withdrawal from benzodiazepines in residents of homes for the elderly: experience and suggestions for future research. *EJCP* 1997;51:355-8.
- Hajjar ER et al. (2007). Polypharmacy in elderly patients. *American Journal of Geriatric Psychiatry* 2007;5(4): 345–51.
- Heyrman J. et al. (2008). Depressie bij volwassenen: aanpak door de huisarts. *Huisarts Nu*, 37, pp.284-317.
- Holbrook A.M. et al. (2000). Meta-analysis of benzodiazepine use in the treatment of insomnia. *CMAJ* 2000; 162:225-233

- Kales A et al. (1991). Rebound insomnia after only brief and intermittent use of rapidly eliminated benzodiazepines. *Clin Pharmacol Ther* 1991;49:468-76.
- Kripke DF et al. (1990). Sleep evaluation in chronic insomniacs during 14-day use of flurazepam and midazolam. *J Clin Psychopharmacol* 1990;4:28S-43S.
- Lagro-Janssen AL et al. (2006). NHG-Standaard Incontinentie voor urine (Eerste herziening). *Huisarts Wet* 2006;49:501-10.
- Leendertse AJ. Et al (2006). Hospital Admissions Related tot Medication (HARM), Een prospectief, multitcenter onderzoek naar geneesmiddel gerelateerde ziekenhuisopnames. *Eindrapport November 2006. Universiteit Utrecht* .
- Lyer S. et al (2008). Medication withdrawal trials in people aged 65 years and older: a systematic review. *Drugs Aging* 2008;25:1021-31.
- McCurry S. et al. (2007). Evidence-based psychological treatments for insomnia in older adults. *Psychol Aging* 2007;1:18-27.
- Minerva (2009). Aspirine voor alle patiënten met diabetes? *Minerva* 2009; 8(1): 8-9.
<http://www.minerva-ebm.be/fr/article.asp?id=1618>

- Mitler MM et al. (1984). Comparative hypnotic effects of flurazepam, triazolam and placebo: a long-term simultaneous nighttime and daytime study. *Journal of Clinical Psychopharmacology* 1984;4:2-13.
- Montgomery P. et al. (2003). Cognitive behavioural interventions for sleep problems in adults aged 60+, Issue 1. Art. No.: CD003161. DOI: 10.1002/14651858.CD003161.
- Morgan K. et al. (2012). Self-Help Treatment for Insomnia Symptoms Associated with Chronic Conditions in Older Adults: A Randomized Controlled Trial. *JAGS*, 2012. DOI: 10.1111/j.1532-5415.2012.04175.x
- Morin C. et al (2004). Randomized clinical trial of supervised tapering and cognitive behavior therapy to facilitate benzodiazepine discontinuation in older adults with chronic insomnia. *Am J Psychiatry* 2004;161:332-42.
- NHG (2012). Multidisciplinaire richtlijn Polyfarmacie bij ouderen.
- NHS (2012). Polypharmacy Guidance. October 2012.
- Ostini R et al (2011). How is medication prescribing ceased? A systematic review. *Med Care* 2011;49:24-36.

- Partonen T et al. (2003). Cognitive behavioural interventions improve some sleep outcomes in older adults. *Evid Based Ment Health* 2002;5:118. Comment on: Montgomery P, Dennis J. Cognitive behavioural interventions for sleep problems in adults aged 60+. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2003, Issue 1. Art. No.: CD003161.
- Patterson SM et al (2012). Interventions to improve the appropriate use of polypharmacy for older people. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2012, Issue 5. Art. No.: CD008165. DOI: 10.1002/14651858.CD008165.pub2.
- Perk J. et al. (2012). European Guidelines on cardiovascular disease prevention in clinical practice. *European Heart Journal* (2012) 33, 1635–1701
- Pirmohamed M. et al (2004). Adverse drug reactions as cause of admission to hospital: prospective analysis of 18820 patients. *BMJ* 2004, vol 329, july, 15-19.
- Prescrire (2010). Le Guide. Eviter les effets indésirables par interaction médicamenteuse.
- Rancourt C. et al. (2004). Potentially inappropriate prescriptions for older patients in long-term care. *BMC Geriatrics* , 4:9.
- Roehrs T. et al. (1992). Rebound insomnia in normals and patients with insomnia after abrupt and tapered discontinuation. *Psychopharmacology* 1992;108:67-71

- Schneider-Helmert D. et al. (1988). Why low-dose benzodiazepine-dependent insomniacs can't escape their sleeping pills. *Acta Psychiatr Scand* 1988;78:706-11.
- Sivertsen B. et al. (2006). Cognitive behavioral therapy vs. zopiclone for treatment of chronic primary insomnia. *JAMA* 2006;295:2851-8.
- Soeffing J. et al. (2008). Psychological treatment of insomnia in hypnoticdependent older adults. *Sleep Med* 2008;9:165-71.
- SPF (2006). Manuel d'aide aux médecins généralistes: anxiété, stress, troubles du sommeil 2006. Campagne Fédérale pour l'usage rationnel des benzodiazépines 2005.
http://www.health.belgium.be/internet2Prd/groups/public/@public/@dg1/@mentalcare/documents/ie2divers/5864391_fr.pdf
- Spinewine A.(2007). Prescribing in elderly people 1. Appropriate prescribing in elderly people: how well can it be measured and optimised? *Lancet*, 370:173-84.
- Steinman M. (2010). Managing Medications in Clinically Complex Elders. *JAMA* , 304 (14): 1592-1601.

- Sturtewagen JP (2012). Uit deze prospectieve studie blijkt dat de STOPP-criteria, in tegenstelling tot de Beers-criteria, geschikt zijn om geneesmiddelen met potentieel ongewenste effecten bij bejaarden op te sporen? *Minerva online, 03-28*.
- Vander Stichele RH. et al (2006). Geneesmiddelengebruik in de Belgische rusthuizen en rust- en verzorgingstehuizen. *KCE reports vol. 47A*.
- WZC Formularium (2013). *Leidraad bij het rationeel voorschrijven van geneesmiddelen bij ouderen, vzw Farmaka asbl, Gent*
- Zachary A. (2012). Prevalence of Unplanned Hospitalizations Caused by Adverse Drug Reactions in Older Veterans. *JAGS 60:34-41, 2012*

farmaka

onafhankelijk centrum voor geneesmiddeleninformatie
centre indépendant d'information sur les médicaments